

УДК 378.016:811.161.2

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-1\(7\)-634-643](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-1(7)-634-643)

Фурман Ольга Федорівна кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри соціально-гуманітарних наук, Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія, вул. Наукового містечка, 59, м. Запоріжжя, 69000, тел.: (0612) 83-20-01, orcid.org/0000-0003-4353-6166

ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ СВІДОМОСТІ СТУДЕНТІВ ПЕДАГОГІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

Анотація. У статті розглянуто проблему формування мовної свідомості студентів педагогічних спеціальностей. Зазначено, що їх мовна підготовка передбачає як формування мовних знань, так і здійснення мовного виховання. Визначено, що мовну свідомість виховують, вона не передається в спадок від батьків, її формують соціальні інституції, найважливішими серед яких є освітні, родинні, культурно-виховні, політичні, релігійні.

Стверджено, що мовна свідомість – це небаїдуже, ціннісне ставлення до мови як з боку окремої людини, так і всього суспільства. Вона є надбанням інтелектуальної й духовної життєдіяльності людини, регулює мовну поведінку особистості. Тяглість формування мовної свідомості особистості проявляється в тому, що цей процес розтягнутий в часі, він не є сталим, залежить від мовного виховання, цінностей соціуму, родинного впливу, мовної стратегії держави.

Обґрунтовано, що заклади вищої освіти повинні бути мовно-культурними осередками, які сприятимуть формуванню високої мовної українськоцентричної свідомості громадян України; вони повинні сприяти захисту й збереженню української культури. Зазначено, що до системи цінностей професійної діяльності вчителя повинні увійти погляди, почуття, оцінки щодо української мови як рідної чи державної. Стверджено, що вчитель повинен бути зрілою мовною особистістю: піддавати мову аналізу, робити самостійно узагальнення, бути мовностійким, усвідомлювати об'єднувальну, державотворчу роль української мови, повинен вміти добирати прийоми та методи мовного виховання.

Досліджено, що на формування мовної свідомості майбутніх фахівців має вплив уся навчально-виховна система вищих закладів освіти. Належний рівень мовної свідомості є складовою фахової

компетентності вчителя, “Я-образу” сучасного педагога. Мовна свідомість є рушійною в національній боротьбі за незалежність держави, формування національної ідентичності особистості в цілому.

Ключові слова: мовна свідомість, система цінностей, державна мова, національномовна особистість, мовна поведінка, мовні знання, мовне виховання.

Furman Olha Fedorivna Candidate of Philology Sciences, senior lecturer of social and human sciences, Khortytsia National Academy, Science Campus St., 59, Zaporizhzhya, 69000, tel.: (0612) 83-20-01, orcid.org/0000-0003-4353-6166,

FORMATION OF THE LINGUISTIC AWARENESS OF STUDENTS OF THE PEDAGOGICAL SPECIALTIES

Abstract. The article deals with the problem of formation of the linguistic awareness of students of the pedagogical specialties. It is noted that their language training involves both the formation of language knowledge and the implementation of language education. It was determined that language awareness is cultivated, it is not inherited from parents, it is formed by social institutions, the most important of which are educational, family, cultural and educational, political, and religious.

It has been asserted that language awareness is an indifferent, valuable attitude to language both on the part of an individual and the entire society. It is the property of a person's intellectual and spiritual life, regulates the linguistic behavior of the individual. The difficulty of forming the language awareness of an individual is manifested in the fact that this process is stretched over time, it is not permanent, it depends on language education, the values of society, family influence, and the language strategy of the state.

It is substantiated that higher education institutions should be linguistic and cultural centers that will contribute to the formation of a high level of Ukrainian-centric linguistic awareness of Ukrainian citizens. It is noted that the system of values of a teacher's professional activity should include opinions, feelings, and assessments regarding the Ukrainian language as a native or state language. It is stated that the teacher must be a mature linguistic personality: subject the language to analysis, make independent generalizations, be linguistically stable, aware of the unifying, state-building role of the Ukrainian language.

It has been studied that the entire educational system of higher education institutions has an influence on the formation of language

awareness of future specialists. The appropriate level of language awareness is a component of the teacher's professional competence, the "self-image" of a modern teacher. Linguistic awareness is the driving force in the national struggle for the independence of the state, the formation of the national identity of the individual as a whole.

It has been studied that the entire educational system of higher education institutions has an influence on the formation of language awareness of future specialists. The appropriate level of language awareness is a component of the teacher's professional competence, the "self-image" of a modern teacher. Linguistic awareness is the driving force in the national struggle for the independence of the state, the formation of the national identity of the individual as a whole.

Keywords: language awareness, value system, state language, national language personality, language behavior, language knowledge, language education.

Постановка проблеми. Мовна підготовка студентів педагогічних спеціальностей передбачає як формування мовних знань, так і здійснення мовного виховання. Останнім десятиліттям в мовознавчій науці в контексті мовного виховання активно осмислюється поняття мовної свідомості як частини індивідуальної свідомості людини. Особливо важливим для нас розгляд цього питання стає з початком повномасштабної російсько-української війни, адже така свідомість, на нашу думку, є рушійною в національній боротьбі за незалежність держави.

Мовну свідомість виховують, вона не передається в спадок від батьків, її формують соціальні інституції, найважливішими серед яких є освітні, родинні, культурно-виховні, політичні, релігійні. Заклади вищої освіти, окрім професійних компетентностей, формують цілісну особистість, розвиваючи її ціннісні орієнтири. Студентському віку властиве завершення формування морально-етичної сфери, «Я-концепції», «Я-ідентичності», тому порушена в нашому дослідженні проблема актуальна як для вивчення питання становлення індивідуальних світоглядних позицій та цінностей молодого покоління, які будуть потужно впливати на їх громадянське та професійне становлення, так і для формування національної ідентичності сучасної молоді в цілому.

З огляду на зазначені аспекти предметом нашого дослідження є вивчення впливу навчальної-виховної системи закладу вищої освіти на формування мовної свідомості студентів педагогічних спеціальностей,

адже саме педагоги закладають фундамент мовної свідомості особистості, що визначає в майбутньому рівень національної свідомості громадян України. Сьогодні актуальними стали слова Отто фон Бісмарка: "Ворог іде туди, де програє вчитель і священник".

Мета статті – спираючись на власний практичний досвід, описати запроваджену систему роботи, яка формує національномовну особистість, впливає на становлення та розвиток її мовної свідомості, забезпечує українськоцентричний світогляд студентів педагогічних спеціальностей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання формування мовної свідомості стало об'єктом вивчення низки вітчизняних науковців. Так, П. Селігей подав тлумачення мовної свідомості, розробив та описав її структуру. Науковець вважає мовну свідомість запорукою мовної стійкості та мовного порядку в державі. Дослідник описує рівні свідомості, аналізує чинники, які сприяють розвиткові мовної свідомості, або ж навпаки гальмують її [5; 6]. О. Селіванова називає мовну свідомість "механізмом індивідуальної свідомості, що керує мовленнєвою діяльністю, формує, зберігає й перетворює мовні знаки, правила їхньої сполучуваності, вживання, погляди й установки на мову та її елементи" [4]. Л. Масенко пов'язує мову і свідомість, аналізує появу комплексу меншовартості мови та культури в українському суспільстві, застерігає від появи нездорових психологічних наслідків в носіїв української мови через сформоване в їхній свідомості відчуття "чужого у своїй країні" [2].

Отже, мовну свідомість дослідники визначають як дієву внутрішню силу, яка є частиною індивідуальної свідомості, що регулює мовну поведінку особистості. Це той внутрішній ресурс, який мотивує людину цінувати/знецінювати, розвивати/гальмувати, дбати/занедбувати тощо мову.

Виклад основного матеріалу. Мовну свідомість розглядаємо як "небайдуже, ціннісне ставлення до мови як з боку окремої людини, так і всього суспільства", "це поняття охоплює погляди, уявлення, почуття, оцінки щодо мови, а також мотиви мовної поведінки" [5, с. 177].

Поняття мовної свідомості комплексне, яке базується на засвоєнні мовних знань усієї мовної системи. Результатом інтуїтивного чи усвідомленого вивчення мови є сформована комунікативна компетентність, знання мовної теорії, розвиток мовленнєвого чуття, пізнання мовних закономірностей, вироблення ціннісного ставлення до мови як частини людської свідомості. Водночас мовна свідомість є надбанням інтелектуальної й духовної життєдіяльності людини, вона є

частиною морально-етичних цінностей особистості. Така свідомість регулює мовну поведінку особистості, сповнює людину емоціями щодо оцінки себе в мові, суспільства й мови в цілому. Поява ціннісного ставлення до мови можлива в разі контакту з матерією конкретної мови – її вивченням, слуханням, читанням, спілкуванням, письмом тощо.

Ціннісне ставлення
Переконання, погляди
Мовна поведінка
Оцінні судження
Мовні знання

Рис. 1. Структура мовної свідомості

Через засвоєння мови особистість адаптується в суспільстві, реалізує себе, самовиражається. Мова не дається людині від народження. Дитина, народжена українкою, але яка через різні обставини виховується, наприклад, в англomовній родині, засвоїть мову соціуму, у якому зростає. Мова допомагає людині соціалізуватися, через мову встановлюється її індивідуальна картина світу, відбувається духовне й інтелектуальне зростання. Тяглість формування мовної свідомості особистості проявляється в тому, що цей процес розтягнутий в часі, він не є сталим, залежить від мовного виховання, цінностей соціуму, родинного впливу, мовної стратегії держави. Для формування високого рівня МС важлива системна роботи закладів освіти, виважена державна політика.

Національна доктрина розвитку освіти визначає, що одним з пріоритетних напрямів освіти в Україні є розширення українськомовного освітнього простору. Водночас держава зобов'язується сприяти вихованню особистості, яка усвідомлює свою належність до українського народу, шанобливо ставиться до національних святинь, української мови, а також до історії та культури всіх корінних народів і національних меншин, які проживають в Україні. Доктрина визначає систему безперервної мовної освіти та обов'язкове оволодіння громадянами України державною мовою, надає можливість опановувати рідну (національну) і практично володіти хоча б однією іноземною мовою [3].

Така стратегія мовної освіти видається нам слушною, сучасною. Її запровадження сприяє формуванню ціннісного ставлення до мови,

високої мовної культури громадян за умови якісного опанування нормами державної мови. Однак, за нашими спостереженнями, рівень знань студентів-першокурсників з української мови на педагогічні спеціальності (013 “Початкова освіта”, 016 “Спеціальна освіта”) Хортицької національної навчально-реабілітаційної академії (м. Запоріжжя) за результатами вхідного тесту становить 67 %. У студентів-першокурсників не достатньо сформований розмовний стиль мовлення, що гальмує їхню живу комунікацію українською мовою, не вироблені навички академічного письма, потребує коригування мовна свідомість. У вищій школі ці проблеми треба розв’язувати через посилення мовної підготовки студентів педагогічних спеціальностей та системи мовного виховання. Такому вихованню будуть сприяти, окрім освітніх заходів, система просвітницьких, нормативно-правових, науково-методичних, роз’яснювальних заходів [5].

У закладах вищої освіти до програми підготовки спеціалістів запроваджено обов’язкове вивчення дисципліни «Українська мова (за професійним спрямуванням)». До програми дисципліни уводимо теми для вивчення поняття синдрому меншовартості українців, лінгвоциду української мови, мовного паспорту, теорій походження української мови, мови Київської Русі, білінгвізму, його небезпеку для України, поняття національної та державної мови, їх ролі у формуванні нації тощо. Мовну підготовку посилюємо через уведення до циклу вибіркового дисциплін курсів “Академічного письма”, “Каліграфії”.

До створення просвітницьких, науково-методичних заходів залучаємо науковців. На часі проведення таких заходів фахівцями з історії мови, історії України. Розкриття теорій походження української мови, історії Київської Русі допомагає студентам розв’язати проблему національної ідентичності українського народу, самоідентифікації. Ці теми порушуємо під час проведення науково-дослідної роботи зі студентами, залучаючи студентів до участі в наукових конференціях відповідної тематики. У віртуальному просторі викладачі-філологи спільно зі студентами ведуть загальноакадемічну телеграм-спільноту “Вивчаймо українську мову разом”. Традиційно студенти залучені до участі в щорічному заході “Всеукраїнський диктант національної єдності”, у мовних та літературних конкурсах, предметних олімпіадах з української мови.

Держава регулює мовне питання через укладання нормативно-правових документів, створення державних інституцій, метою яких є утвердження української мови як державної, її захист, адже історія функціонування української мови в Україні має, на жаль, негативні

прикладі, коли держава довгий час сприяла руйнації національної свідомості, складовою якої є мовна свідомість. Серед них – заборона мови, обмеження її комунікативної функції, нерозуміння державниками її цінності як глибинного пласту національної культури й духовності. Мова завжди була в Україні в політичній площині, це гальмувало її природній шлях розвитку. На сьогодні прийнятий Закон України про забезпечення функціонування української мови як державної (2019 р.), Нова редакція українського правопису (2021 р.), Концепція державної мовної політики (2010 р.). Окрім цього, Конституція України визначає українську мову як єдину державну мову в Україні та покладає на державу обов'язок забезпечувати всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України [1].

Водночас проведене нами опитування серед студентів других-третьох курсів та науково-педагогічних працівників академії (взяло участь 42 особи) щодо якості державної політики, яка направлена на утвердження української мови як державної, засвідчило, що 66,7 % учасників опитування довіряють державі і вважають її політику виваженою, для 23,8 % така політика є формальною. Викликає в респондентів занепокоєння мовна ситуація на Закарпатті, де угорська мова широко використовується як в побуті, так і в державних інституціях, та ситуація в південних та південно-східних регіонах України, де домінує російська мова. Однак незважаючи на описані проблеми, 100 % респондентів вважають, що державною мовою в Україні повинна бути українська мова.

Чи вважаєте ви, що українська мова повинна бути державною мовою України?
42 відповіді

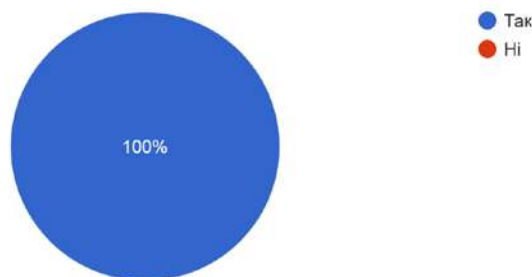

Рис. 2. Результати опитування. Державна мова в Україні

Важливо, що сучасна освіта орієнтує на толерантне ставлення до мовних культур інших народів, національних меншин. В умовах російсько-української війни це питання стає важливим, оскільки його

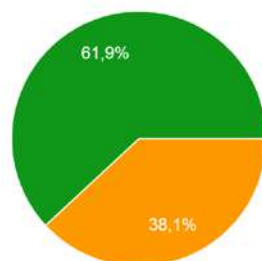

розв'язання сприятиме вихованню поваги до національних мов, правильному сприйняттю “інакшості” культури інших народів, що засвідчує багатство світових культур, є їх надбанням, запобігає появі міжнаціональних конфліктів. У мовній свідомості людини формується позиція, що всі мови рівні, немає кращих чи гірших мов; через повагу до державної мови людина засвідчує шану до національної культури; обов'язком громадянина є знання державної мови, яка об'єднує націю; в умовах глобалізації важливо знати мови міжнаціонального спілкування; знання рідної мови сприяє національній самоідентифікації тощо.

У ставленні до української мови відбувся помітний поступ. Так, для 92,8 % респондентів українська мова є частиною їхньої свідомості, особистості, є найдорожчим скарбом, зброєю від ворогів, кодом нації; лише для 7,2 % – українська мова знаходиться поза порогом свідомості, є засобом заробітку. Таке зрушення в мовній свідомості є наслідком системної роботи щодо мовного питання в навчальному закладі. Окрім цього, на мовну свідомість вплинули події російсько-української війни, духовним наслідком якої є переосмислення ролі державної мови, поглиблення усвідомлення української національної ідентичності, комплексу меншовартості українця, поява нових українськомовних моральних лідерів.

Дані вивчення рівня мовної свідомості засвідчили, що мова стає об'єктом роздумів і почуттів для 99 % респондентів, тільки 21-му % учасників байдужі мовленнєві помилки, іншим неприємно чути ненормативне мовлення; 80 % вважають, що слід обов'язково дотримуватися норм Нової редакції українського правопису; усі учасники опитування охоче б долучилися до вивчення інших мов. У цілому такі результати дають підстави для думки, що майбутні педагоги та викладачі-предметники продемонстрували середній та високий рівень мовної свідомості, що підтверджено результатами їхньої самооцінки (відповідно до описаних рівнів мовної свідомості П. Селігеєм [5]).

Визначте свій рівень мовної свідомості
42 відповіді

- Нульовий (мова не є цінною, не в змозі оцінити правильність мовлення, не усвідомлює мовних обов'язків)
- Початковий (окремі уявлення про мову, поверхові мовні знання, відсутня цікавість до слова, не байдужа до іс...
- Середній (особа піддає мову аналізу, однак такий аналіз є інколи суб'єктивним...)
- Високий (зріла мовна особистість: зацікавлене, активне ставлення до...)

Рис. 3. Результати опитування. Рівень мовної свідомості

Висновки. Викладена вища інформація є підставою для думки, що заклади вищої освіти повинні бути мовно-культурними осередками, які сприятимуть формуванню високої мовної українськоцентричної свідомості громадян України. Особливо важливим це питання є для майбутніх педагогів, оскільки вони будуть залучені до формування національної свідомості українців. До системи цінностей професійної діяльності вчителя повинні увійти погляди, почуття, оцінки щодо української мови як рідної чи державної. Педагог повинен піддавати мову аналізу, робити самостійно узагальнення, бути мовностійким. Важливо, щоб учитель був зрілою мовною особистістю: зацікавлено, активно ставився до мови, відчував її красу, мав інтерес до граматики, стилістики, фонетики, усвідомлював об'єднувальну, державотворчу роль української мови. Належний рівень мовної свідомості є складовою фахової компетентності вчителя, “Я-образу” сучасного педагога. На формування мовної свідомості майбутніх фахівців має вплив уся навчально-виховна система вищих закладів освіти. Перспективним подальшим дослідженням вважаємо вивчення рівня мовної свідомості студентів-випускників.

Література:

1. Закон України “Про забезпечення функціонування української мови як державної. Верховна Рада України : офіційний вебпортал парламенту України. URL: ”<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text>.
2. Масенко Л. Т. Мова і свідомість. *Український смисл : науково-популярний лінгвокультурологічний щоквартальник*. 2018. № 1-2. С. 38–54.
3. Про Національну доктрину розвитку освіти. Верховна Рада України : офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2002#Text>.
4. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2006. С. 371.
5. Селігей П. О. Структура й типологія мовної свідомості. *Мовознавство*, 2009, № 5. С.12-29
6. Селігей П. О. Про виховання мовної свідомості. *Мовознавство*, 2010, № 2-3. С. 176-193.

References:

1. Zakon Ukrainy “Pro zabezpechennia funktsionuvannia ukrainskoi movy yak derzhavnoi [The Law of Ukraine "On Ensuring the Functioning of the Ukrainian Language as a State Language"]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from ”<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text>. [in Ukrainian].
2. Masenko, L.T. (2018). Mova i svidomist [Language and consciousness]. *Ukrainskyi smysl : naukovo-populiarnyi lnhvokulturolohichnyi shchokvartalnyk – [Ukrainian meaning: a popular scientific linguistic and cultural quarterly]*, 1-2, 38–54 [in Ukrainian].

3. Pro Natsionalnu doktrynu rozvytku osvity. [About the National Doctrine of Education Development]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2002#Text>. [in Ukrainian].

4. Selivanova, O.O. (2006). Suchasna linhvistyka : terminolohichna entsyklopediia [Modern linguistics: a terminological encyclopedia]. Poltava: Dovkillia-K [in Ukrainian].

5. Selihei, P.O. (2009). Struktura y typolohiia movnoi svidomosti [Structure and typology of linguistic consciousness]. *Movoznavstvo – [Linguistics]*, 5, 12-29 [in Ukrainian].

6. Selihei, P.O. (2010). Pro vykhovannia movnoi svidomosti [About education of linguistic consciousness]. *Movoznavstvo – [Linguistics]*, 2-3, 176-193 [in Ukrainian].